

Editorial

Vážení čtenáři,

SDA Info je informačním bulletinem Sociologického datového archivu při Sociologickém ústavu Akademie věd ČR. Cílem tohoto zařízení je ukládat datové soubory ze sociologických výzkumů na jednom místě, systematicky je zpracovat, dokumentovat a klasifikovat, zabezpečit je proti poškození a zpřístupnit je veřejnosti pro účely sekundární statistické analýzy.

Před otevřením archivu zůstávala většina sociologických dat v držení jednotlivých výzkumných týmů. Za této situace nebyl dostupný žádný systematický přehled o existujících souborech. Data byla uchovávána v různých podmínkách a v různých formátech a hrozilo jim zničení nebo poškození. Případný zájemce o další analýzu musel vhodný datový soubor nejprve vypátrat a pak se dohodnout s autorským týmem. Okamžitěmu použití často bránila nedostatečná dokumentace či nevhodný formát.

Kvalitní provedení kvantitativního sociologického šetření je velmi nákladné. Informace obsažené v datech, která byla pořízena akademickým výzkumem z prostředků veřejné sféry, by proto měly být využívány v co největší míře. Archiv dat ze sociální oblasti je standardním, ve světě běžným nástrojem, jenž má usnadnit sekundární využití dat a zvýšit bezpečnost jejich zachování a tím přispět k efektivitě využívání prostředků investovaných do výzkumu.

Postupné přijímání České republiky do struktur OECD, NATO a Evropské unie zvyrazňuje nedostatky v oblasti sociálního výzkumu, který by nyní měl odpovídat mezinárodním standardům metod sběru a analýzy dat. Shromažďování počítačem zpracovatelných dat ze sociální oblasti formou datových archivů probíhá v USA a v západní Evropě již od 60. let a archivy pracují také v některých zemích střední a východní Evropy. U nás se myšlenka založení archivu sice objevila již na konci 60. let, její realizace se ovšem podařila až v rámci projektu Sociální trendy, který byl sponzorován Grantovou agenturou České republiky. Sociologický datový archiv byl otevřen pro veřejnost 1. září 1998. Nově vzniklé zařízení je nyní trvalou součástí Sociologického ústavu AV ČR a pro jeho další rozvoj byl získán grant opět od Grantové agentury ČR.

Vedle samotné archivace a poskytování datových souborů patří k činnostem archivu též propagace jeho služeb a šíření informací týkajících se analýzy sociologických dat. Bulletin SDA Info, jehož první vydání se Vám nyní dostává do rukou, bude vycházet čtvrtletně s cílem informovat odbornou i neobdobnou veřejnost o službách Sociologického datového archivu a šířit užitečné informace o zdrojích sociologických dat a možnostech jejich využití.

Jindřich Krejčí
vedoucí Sociologického datového archivu

Přínos archivu sociologických dat:

- ◆ Archiv usnadňuje využití sociologické informace mimo okruh řešitelů výzkumů.
- ◆ Archiv je zdrojem studijního materiálu pro výuku na vysokých školách a pro doktorandské studium.
- ◆ U archivovaných datových souborů se zvýšila bezpečnost před zničením či před jejich znehodnocením ztrátou dokumentace nebo provedenými nevratnými modifikacemi.
- ◆ Archivace datových souborů usnadňuje opakování šetření i po rozpadu řešitelských týmů.

- ◆ Archiv je komunikačním kanálem se zahraničím. Zvyšuje dosažitelnost dat ze zahraničních výzkumů pro českou vědu a šíří česká data do zahraničí.
- ◆ Existence archivu umožňuje veřejnou kontrolu nad kvalitou dat, a vytváří tak tlak na z kvalitnění nových výzkumů. Publikované interpretace dat je možné ověřit.
- ◆ Archiv je základnou pro komunikaci s komerčním sektorem a může zpřístupnit vědeckému bádání některé výzkumy vzniklé na komerčním základě.
- ◆ Široké zpřístupnění zdrojů sociologických informací přispívá k popularizaci sociologie na veřejnosti.

Sociologický datový archiv je pracovištěm Sociologického ústavu Akademie věd České republiky. Projekt Dobudování archivu sociologických dat sponzoruje Grantová agentura České republiky.

Z archivovaných dat

Výzkumný program ISSP International Social Survey Programme

ISSP je dlouhodobý mezinárodní výzkumný projekt, který existuje od roku 1983. Má čtyři zakládající členy - SCPR (Social and Community Planning Research) z Velké Británie, NORC (National Opinion Research Center) z USA, ZUMA (Zentrum für Umfragen, Methoden und Analysen) z Německa a Institute of Advanced Studies na ANU (Australian National University) z Austrálie. Do roku 1999 se počet účastníků ISSP rozrostl na 33 členů a dnes v tomto projektu participují výzkumné instituty z Austrálie, Bangladéše, Bulharska, České republiky, Dánska, Filipín, Francie, Chile, Irska, Izraele, Itálie, Japonska, Jižní Afriky, Kanady, Kypru, Litvy, Maďarska, Německa, Nizozemska, Nového Zélandu, Norska, Polska, Portugalska, Rakouska, Ruska, Slovenské republiky, Slovinska, Spojených států amerických, Španělska, Švédska, Švýcarska, Velké Británie a Venezuely.

ISSP sleduje ve svých výzkumech vývoj *postojů a představ* v nejvýznamnějších tematických oblastech. Zabývá se postoji a představami o roli vlády, sociálních nerovnostech, rodině a mužských a ženských sociálních rolích, životním prostředí, národní identitě, pracovních orientacích a strategiích, o náboženství a sociálních sítích. Ve svých výzkumech kombinuje dvě významné roviny srovnání - *srovnání v mezinárodní a časové perspektivě*.

Každý rok se uskuteční ve všech participujících zemích výzkum na jediné téma. Témata jsou pro každoroční výzkumy ISSP připravována všemi účastníky společně po několik let a jsou dopracovávána v pracovních skupinách složených z týmů zvolených zemí. Na každoročních pracovních konferencích ISSP je dokončen a přijat konečný dotazník k výzkumu pro příští rok, všem účastníkům projektu je také předložen k diskusi návrh dotazníku pro rok následující a hlasuje se o tématu výzkumu na rok třetí.

Dotazníky jsou navrhovány a zpracovávány v britské angličtině a jejich konečné verze jsou překládány do národních jazyků. Tento postup vyžaduje věnovat pozornost relevantnosti otázek pro všechny participující země a přeložitelnosti použitých termínů do každého národního jazyka. Kromě výše zmíněných tematických modulů otázek má ISSP vyvinutý i sadu identifikačních proměnných (demografických, sociálních a ekonomických), které jsou pro každý modul stejné a prozatím neměnné. Jednotlivá témata se po určité době opakují podle zájmu účastníků a moduly otázek se při opakování tématu replikují přibližně ze 75 %. Nová témata jsou zařazena jen tehdy, pokud jsou většinou účastníků shledána jako významná a aplikovatelná v mezinárodním i časovém srovnání.

Výzkumné instituty z jednotlivých zemí hradí náklady za výzkumy ISSP provedené na území dané země. ISSP nedisponuje žádným centrálním fondem na pokrytí nákladů souvisejících s projektem, a proto je otázka financování výzkumů jedním z kritérií pro přijetí země do projektu ISSP. Tematický modul otázek se může uplatnit jako dotazník v samostatném šetření nebo může být jako celek připojen k pravidelnému šetření typu General Social Survey.

Instituty účastnických zemí jsou zodpovědné za sběr, prvotní přípravu a dokumentaci dat za svou zemi. Spojování, čištění, finální kontroly a archivace datových souborů ze všech zemí se provádějí v Centrálním archivu pro sociální výzkum (Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung) v Německu na univerzitě v Kölnu a v ASEP (Análisis Sociológicos, Económicos y Políticos) ve Španělsku v Madridu. V České republice paralelně archivuje tato národní i mezinárodní data Sociologický datový archiv (SDA) Sociologického ústavu AV ČR. Data získaná z výzkumů ISSP jsou volně dostupná vědecké komunitě včetně studentů zanedlouho po jejich vzniku. Spojené soubory za všechny země jsou k dispozici za dva roky od roku, kdy byl výzkum proveden.

V České republice je od roku 1991 členem ISSP Sociologický ústav Akademie věd ČR. Jeho výzkumné týmy řídily pak od následujícího roku tyto výzkumy:

ISSP 1992 Sociální nerovnosti II byl věnován faktorům ovlivňujícím šance jedince na sociální mobilitu, jako je status rodičů, vzdělání, kontakty atd., postojům k nerovnostem, k sociálnímu konfliktu, představám o skutečných průměrných a spravedlivých příjmech různých povolání apod.

ISSP 1993 Životní prostředí se zabýval postoji k přírodě, životnímu prostředí a jejich ochraně, k ekologickým problémům, ekonomickému růstu atd.

ISSP 1994 Rodina II byl věnován postojům k manželství a nesezdanému soužití, rozvodu, dětem a péči o ně, sexuálnímu obtěžování, veřejné politice věnované rodinám a dále např. speciálním identifikacím týkajícím se statusu pracovní síly a výdělků manželů a manželek atd.

ISSP 1995 Národní identita byl zaměřen na národní identitu, nacionalismus, patriotismus, lokalismus, globalismus, diverzitu a migraci a jiné otázky související s národní identitou.

ISSP 1996 Role vlády III se týkal postojů k občanským svobodám, sociálním nerovnostem, sociálnímu zabezpečení a k ekonomické politice vlád.

ISSP 1997 Pracovní orientace II se věnoval motivaci k práci, charakteristikám práce, které lidé požadují, problémům vztahujícím se k nezaměstnanosti, spokojenosti s prací a pracovními podmínkami, pracovní etice.

ISSP 1998 Náboženství II zkoumal vliv náboženských představ a chování na sociální, politické a morální postoje, náboženskou výchovu, náboženské aktivity, tradiční křesťanské a existenciální představy, osobní morálku, postoje k sexuálnímu chování, potratům, kriminálnímu chování a jeho trestání.

V roce 1999 byl opakován modul **Sociální nerovnosti a spravedlnost**, v současné době se připravuje pro rok 2000 znovu téma **Životní prostředí**. V roce 2001 se ISSP bude věnovat tématu **Sociální sítě**, které mapuje sociální sítě a systém sociální pomoci - kam se lidé obracejí o pomoc v různých situacích, ve finanční tísní, v lehké nemoci, v pracovní kariéře, v emocionální krizi, dále kontakty s přáteli a příbuznými atd. Bližší informace o celém mezinárodním projektu včetně seznamu publikací založených na datech z výzkumů ISSP lze najít na internetových stránkách na adrese <http://www.issp.org/>.

Informaci připravila Klára Plečtitá

Data ISSP v archivu

Sociologický datový archiv se podílí na vytváření technického zázemí pro českou účast v programu ISSP a ukládá datové soubory z uskutečněných výzkumů.

Vedle mezinárodních spojených datových souborů, které jsou v angličtině a obsahují data všech národních šetření ISSP v daném roce, jsou archivovány též plné verze českých datových souborů, které jsou v češtině, plně odpovídají českému dotazníku a obsahují specifické národní otázky.

Za dodržení standardních podmínek pro užívání souborů (viz str. 7) jsou pro účely nekomerčního výzkumu a výuky veřejnosti dostupná:

Česká data: ISSP 1992 Sociální nerovnost, ISSP 1993

Životní prostředí a postoje k místní politice, ISSP 1994 Rodina, ISSP 1995 Národní identita, ISSP 1996 Role vlády, ISSP 1997 Pracovní orientace.

Mezinárodní spojené soubory: ISSP 1985 *Role of Government I*, ISSP 1986 *Social networks*, ISSP 1987 *Social Inequality I*, ISSP 1988 *Family and Gender Roles I*, ISSP 1989 *Work Orientations I*, ISSP 1990 *Role of Government II*, ISSP 1991 *Religion*, ISSP 1992 *Social Inequality II*, ISSP 1993 *Environment*, ISSP 1994 *Family II*, ISSP 1995 *National Identity* a ISSP 1996 *Role of Government III*.

Zpřístupnění českých datových souborů z výzkumů ISSP 1998 *Náboženství* a ISSP 1999 *Sociální nerovnosti a spravedlnost* je připravováno do konce roku 1999.

Tabulka: Přehled mezinárodní účasti v programu ISSP. Počty případů šetření v jednotlivých zemích a letech.

Šetření ISSP	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Austrálie	1528	1250	1663	-	-	2398	2203	2203	1779	1779	2438	2151
Bulharsko	-	-	-	-	-	-	-	1198	1183	1126	1105	1012
ČR (* = ČSFR)	-	-	-	-	-	-	-	1101	1005	1024	1111	1100
Filipíny	-	-	-	-	-	-	1200	1200	1200	1200	1200	1200
Francie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1312
Holandsko	-	-	1638	1737	1690	-	1635	-	1652	1968	1044	-
Irsko	-	-	-	1005	972	1005	1005	-	957	938	994	994
Itálie	1580	1027	1027	1028	1028	983	983	996	1000	1018	1094	1104
Izrael	-	-	-	-	1133	991	991	-	1198	1287	-	1543
Japonsko	-	-	-	-	-	-	-	-	1305	1307	1256	1249
Kanada	-	-	-	-	-	-	-	1004	1467	1440	1543	1182
Kypr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1000
Litva	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1505
Maďarsko	-	1747	2606	1737	1000	977	1000	1250	1167	1500	1000	1500
Německo - záp.	1048	2809	1397	2994	1575	2812	1348	2287	1014	2324	1282	2361
Německo - vých.	-	-	-	-	-	1028	1486	1094	1092	1097	812	1109
Norsko	-	-	-	-	1648	1517	1506	1538	1414	2087	1527	1344
Nový Zéland	-	-	-	-	-	-	1070	1239	1271	1047	2089	1198
Polsko	-	-	3943	-	-	-	1063	1636	1641	1597	1598	1183
Rakousko	987	1027	972	972	1997	-	984	1027	-	977	1007	-
Rusko	-	-	-	-	-	-	2984	1983	1931	1998	1585	1591
Severní Irsko	-	-	-	-	780	772	838	-	767	647	1043	-
Slovinsko	-	-	-	-	-	-	2080	1049	1032	1032	1036	1004
Španělsko	-	-	-	-	-	-	-	-	1208	2494	1221	2494
Švédsko	-	-	-	-	-	-	-	749	-	1272	1296	1238
Švýcarsko	-	-	987	-	-	-	-	-	-	-	-	-
USA	677	1470	1564	1414	1453	1217	1358	1273	1557	1447	1387	1332
Velká Británie	1530	1416	1212	1307	1297	1197	1257	1066	1261	984	1058	989

Z výsledků výzkumu

Jsou platové rozdíly spravedlivé?

V lednu a únoru roku 1999 provedl tým pro výzkum sociální stratifikace při Sociologickém ústavu AV ČR společně s agenturou STEM výzkum *Sociální nerovnosti a spravedlnost*. Výzkum byl proveden v rámci Mezinárodního programu sociálního výzkumu (ISSP) a navazoval na předcházející šetření *Sociální nerovnosti* z roku 1992 a na výzkumy *Sociální spravedlnost* z let 1991 a 1995. První výsledky byly prezentovány veřejnosti na tiskové konferenci 6. dubna 1999. Následující text stručně představuje jedno z významných témat výzkumu - postoje ke mzdovým nerovnostem.

Každá společnost musí neustále nabízet věrohodnou odpověď na otázku, kdo má mít co a za jakých podmínek.

Jak ukazují výsledky nejrůznějších výzkumů, v české společnosti roste citlivost ke zvětšujícím se nerovnostem, a to zejména ve sféře odměňování. Ke stejným závěrům docházíme i z porovnání odpovědi na otázku: „Co si myslíte o platových rozdílech, které jsou v současnosti v České republice? Jsou tyto rozdíly příliš velké, spíše velké, přiměřené, spíše malé nebo příliš malé?“ Procenta jednotlivých názorů v letech 1991, 1995 a 1999 uvedená v tabulce 1 ukazují, že v čase přibývá odpovědi „příliš velké“ (značný skok je mezi roky 1991 a 1995) a ubývá odpovědi „spíše malé“ a „příliš malé“. Zastoupení názoru, že rozdíly jsou velké, stoupalo z 69 % v roce 1991 přes 82 % v roce 1995 až na 89 % na jaře tohoto roku. Zastoupení názoru, že rozdíly jsou malé, naopak prudce klesalo z 19 % přes 5 % na necelá 2 %.

Vzestup i pokles jsou obzvlášť významné mezi roky 1991 a 1995. To je pochopitelné, neboť bývalé Československo patřilo v roce 1989 k zemím s největší platovou niverzou a

Tabulka 1. Platové rozdíly jsou příliš velké, spíše velké, přiměřené, spíše malé nebo příliš malé (v %): porovnání vývoje v ČR v letech 1992, 1995 a 1999 a stavu v některých západních zemích

		příliš velké	spíše velké	přiměřené	spíše malé	příliš malé	n
ČR	1991	30,3	39,0	11,7	15,0	4,0	746
	1995	44,4	37,1	13,9	3,9	0,7	1194
	1999	48,8	40,1	9,6	1,4	0,1	1799
Německo - západ		32,5	40,3	25,7	1,2	0,3	1775
Nizozemí		33,4	38,8	23,6	3,2	1,3	1709
Velká Británie		41,2	37,8	14,1	5,1	1,8	1251
USA		28,4	38,7	25,4	5,1	2,3	1362

Pramen: Sociální spravedlnost ISJP 1991, 1995, Sociální nerovnosti a spravedlnost 1999

situace, kdy platové rozdíly byly minimální, trvala nepletržitě čtyřicet let. Pro srovnání uvádíme v tabulce 1 i procenta jednotlivých odpovědí na stejnou otázku v několika západních zemích v roce 1991. Jak je vidět, i v těchto zemích existoval značný počet lidí, kteří pokládali existující platové rozdíly za velké (od 67 % v USA do 79 % ve Velké Británii) a jen malá část je považovala za malé (od necelých 2 % v západním Německu do 7 % v USA).

Podle očekávání názor na velikost platových rozdílů závisí na dosaženém vzdělání. Obecně platí, že čím nižší vzdělání, tím silnější tendence k názoru, že rozdíly v platech jsou příliš velké (tabulka 2). Názor, že platové rozdíly jsou příliš velké, sice sílí ve všech vzdělanostních skupinách, výrazněji však posílí u lidí s vyšším vzděláním. Proto se také souvislost mezi vzděláním a ochotou přijmout existující platové rozdíly zeslabovala.

Postoj k velikosti platových rozdílů souvisí též s názorem na rovnost příležitostí dosáhnout v životě úspěchu. S klesajícím souhlasem s tezí o rovnosti šancí roste přesvědčení, že platové rozdíly jsou velké. Tato souvislost naopak sílí: nejslabší byla v roce 1991, velmi získala na síle v roce 1995 a nadále zůstala zhruba na stejné úrovni.

Samozřejmě existuje i vztah mezi názorem na platové rozdíly a politickou orientací. Spolu s tím, jak se pohybujeme od levice přes střed k pravici, roste procento lidí s názorem, že platové rozdíly jsou přiměřené nebo malé, a naopak klesá podíl lidí, kteří si myslí, že tyto rozdíly jsou velké. Síla tohoto vztahu byla nejmenší v roce 1991 zřejmě proto, že tehdy nebyla politická orientace ještě zdaleka vykrystalizovaná, neboť k pravici se verbálně hlásili i mnozí lidé se středovými, ba i levicovými názory. Vztah velmi posílil v roce 1995 a dále se už neměnil. Ze všeho, co bylo až dosud řečeno, se zdá, že největší změny v náhledu na problematiku platových nerovností se projeví mezi roky 1991 a 1995.

Tabulka 2. Podíl lidí, kteří se domnívají, že platové rozdíly v ČR jsou velké, přiměřené nebo malé podle dosaženého vzdělání. Vývoj v letech 1992, 1995 a 1999 (v % odpovědí):

		velké rozdíly	přiměřené	malé rozdíly
bez maturity	1991	77,8	11,5	10,8
	1995	86,8	10,6	2,5
	1999	93,0	5,8	1,3
maturita	1991	65,1	11,4	23,6
	1995	81,3	14,7	4,0
	1999	85,3	13,0	1,7
VŠ	1991	30,5	13,9	55,6
	1995	59,5	25,5	15,0
	1999	76,8	20,1	3,0

Pramen: Sociální spravedlnost ISJP 1991, 1995, Sociální nerovnosti a sprav. 1999

Jestliže tedy stále větší část občanů České republiky dochází k přesvědčení, že rozdíly v platech jsou nepřiměřeně velké, jak velké rozdíly by považovali za zasloužené?

Ve výzkumech z let 1992, 1995 a 1999 byli respondenti dotázáni, kolik by měli měsíčně vydělávat hrubého lidé v jedenácti různých profesích, které obsáhly celé spektrum profesí od nízkého až po vysoký status. Zde se zaměříme

pouze na dvě z nich: na nekvalifikovaného dělníka v továrně (dále jen dělník) a na ředitele velkého podniku (dále jen ředitel) jako na představitele profese nízkého a vysokého statusu.

Pro každého respondenta jsme spočetli hodnotu poměru zaslouženého platu ředitele k zaslouženému platu dělníka (tedy jakýsi „spravedlivý poměr těchto dvou platů“), který nazýváme „zaslouženým násobkem“. Je-li zasloužený násobek menší než jedna, pak se dotyčný respondent domníval, že ředitel by měl mít menší plat než dělník, a zasloužený násobek udává kolikrát. Pokud je roven jedné, měli by mít oba stejné platy. Je-li zasloužený násobek větší než jedna, měl by mít ředitel větší plat než dělník, a zasloužený násobek udává kolikrát. Spočteme-li dále průměr ze všech „zasloužených násobků“, dostaneme hodnotu 4,9 pro rok 1992, 5,7 pro rok 1995 a 7,6 pro rok 1999. Průměrné hodnoty v čase rostou, což znamená, že lidé považují za zasloužené, a tedy v tomto smyslu za spravedlivé stále větší rozdíly v platech.

Informativnější než průměry jsou údaje v tabulce 3, které říkají, pro kolik procent respondentů v tom kterém roce byl zasloužený násobek z určitého intervalu hodnot, například větší než 3, ale menší nebo roven 4. Diváme-li se na sloupečky pod intervaly 0-1 ... 3-4, konstatujeme, že procenta v čase klesají, díváme-li se na sloupečky pod intervaly 5-7, 7-10 a nad 10, vidíme, že procenta v čase rostou. To velmi přesvědčivě dokumentuje, jak se rozdělení zasloužených násobků v čase posouvá stále k vyšším hodnotám.

Pro posouzení mzdových nerovností často nestačí zkoumat jen agregované údaje a průměry za celou populaci. Proto se ještě podívejme na vztah mezi „zaslouženým násobkem“ a dvěma dalšími proměnnými. Platí, že čím vyšší je vzdělání respondenta, tím větší platové rozdíly považuje za zasloužené. Tento vztah zůstává významný i v roce 1999, ale stejně jako v předchozím případě se v čase jeho síla zmenšovala. Dále platí, že čím vyšší je míra souhlasu s tezí o rovnosti šancí, tím větší platové rozdíly jsou považovány za zasloužené. Toto tvrzení se týká jen roku 1995 a 1999, neboť otázka na rovnost šancí nebyla v roce 1992 položena.

Podíl lidí, kteří se domnívají, že ředitel by si zasloužil více než pětinasobek platu dělníka, stále roste (25 % v roce 1992, 38 % v roce 1995, 54 % v roce 1999). Proč tedy pozorujeme tak velký nárůst hlasů, které říkají, že platové rozdíly jsou u nás velké? Na tuto otázku se nyní pokusíme odpovědět.

Ve výzkumech z let 1992, 1995 a 1999 byli respondenti požádáni nejen o to, aby sdělili, jak by měly vypadat

Tabulka 3. Výskyt názoru, že zasloužený násobek platu ředitele vůči platu dělníka by měl být v intervalu: (v %)

	0 - 1	1 - 1,5	1,5 - 2	2 - 3	3 - 4	4 - 5	5 - 7	7 - 10	nad 10	n
1992	1,2	3,5	10,2	24,2	24,1	12,0	10,3	8,5	5,9	648
1995	0,8	1,4	5,1	18,3	17,8	19,0	14,8	15,0	7,7	1050
1999	0,6	0,7	3,8	10,6	14,8	15,7	15,2	20,6	18,1	1610

Pramen: Sociální nerovnosti 1992, Sociální spravedlnost ISJP 1995, Sociální nerovnosti a spravedlnost 1999

Poznámky: Zasloužený násobek = zasloužený plat ředitele / zasloužený plat dělníka. Hodnota určující horní hranici každého intervalu spadá do tohoto intervalu.

"zasloužené" platy v různých povoláních, ale i o odhad, kolik lidé v těchto povoláních v průměru skutečně vydělávají. Z udaných částek jsme pro každého respondenta spočetli hodnotu poměru *skutečného* platu ředitele ke *skutečnému* platu dělníka, kterou nazveme „skutečným násobkem“ (víme ale, že je to odhad skutečného násobku). Je-li skutečný násobek menší než zasloužený, znamená to, že je považován za nespravedlivě malý. Je-li skutečný násobek roven zaslouženému, pak je považován za spravedlivý. Je-li skutečný násobek větší než zasloužený, je považován za nespravedlivě velký. Spočteme-li průměr z hodnot poměrů mezi "skutečným" a "zaslouženým" násobkem, dostaneme v roce 1992 hodnotu 1,9, v roce 1995 hodnotu 2,2 a v roce 1999 2,8. Průměry tedy v čase rostou. Jsme tedy oprávněni usuzovat na nárůst pocitu, že platové nerovnosti jsou nespravedlivě velké.

Velmi instruktivní je tabulka 4, která udává procentuální zastoupení intervalů hodnot poměru skutečného násobku k

Tabulka 4. Výskyt názoru, podle kterého podíl skutečného a zaslouženého násobku platu ředitele vůči platu dělníka je nespravedlivě malý, přibližně spravedlivý, nespravedlivě velký (v %).

	nespravedlivě malý	přibližně spravedlivý	nespravedlivě velký	n
1992	16,8	10,3	72,9	630
1995	13,7	9,6	76,7	1002
1999	8,3	7,4	84,3	1556

Pramen: Sociální nerovnosti 1992, Sociální spravedlnost ISJP 1995, Sociální nerovnosti a spravedlnost 1999

Poznámky:

zasloužený násobek = zasloužený plat ředitele / zasloužený plat dělníka

skutečný násobek = skutečný plat ředitele / skutečný plat dělníka

skutečný násobek je nespravedlivě malý = skutečný násobek / zasloužený násobek je v intervalu 0-0,95;

skutečný násobek je přibližně spravedlivý = skutečný násobek / zasloužený násobek je v intervalu 0,95-1,05;

skutečný násobek je nespravedlivě velký = skutečný násobek / zasloužený násobek je v intervalu nad 1,05.

Tabulka 5. Podíl lidí, kteří zastávají názor, že skutečný násobek je nespravedlivě malý, přibližně spravedlivý či nespravedlivě velký v jednotlivých vzdělanostních skupinách a letech (v %).

		Skutečný násobek		
		je nespravedlivě malý	je přibližně spravedlivý	je nespravedlivě velký
bez maturity	1992	11,6	6,6	81,7
	1995	10,4	8,1	81,6
	1999	7,8	6,2	86,0
maturita	1992	24,2	12,4	63,4
	1995	15,7	9,6	74,7
	1999	8,1	8,3	83,6
VŠ	1992	26,2	26,2	47,7
	1995	21,3	15,4	63,2
	1999	11,7	11,0	77,3

Pramen: Sociální nerovnosti 1992, Sociální spravedlnost ISJP 1995, Sociální nerovnosti a spravedlnost 1999

zaslouženému násobku v jednotlivých letech. Z tabulky vyplývá, že stále ubývá těch respondentů, kteří považují skutečný násobek za nespravedlivě malý (17 % - 14 % - 8%), a přibývá těch, kteří ho naopak považují za nespravedlivě velký (73 % - 77 % - 84 %).

V tuto chvíli již můžeme odpovědět na otázku, proč přibývá hlasů, že platové rozdíly jsou velké navzdory tomu, že velikost zasloužených rozdílů roste. Je to proto, že velikosti „skutečných“ nerovností rostou rychleji než velikosti „zasloužených“ nerovností.

Na tomto místě je třeba připomenout, že když hovoříme o skutečných platových rozdílech, máme stále na mysli subjektivní odhady respondentů, nikoliv objektivní stav. Současně ale konstatujeme, že porovnání odhadů se skutečnými průměrnými platy u řady povolání ukázalo, že lidé mají poměrně přesnou představu o tom, kolik lidé v různých profesích v této zemi vydělávají.

Opět jsme zjistili, že souvislost mezi vzděláním a názorem na spravedlnost skutečného násobku je významná ve všech sledovaných obdobích a že síla této závislosti se v čase zmenšuje (viz tabulka 5). K nejvýraznějším posunům přitom došlo u lidí s vysokoškolským vzděláním. I nadále ale platí, že čím vyšší je vzdělání, tím menší je zastoupení názoru, že skutečný násobek je nespravedlivě velký a naopak. Existuje i souvislost mezi názorem na rovnost šancí a názorem na spravedlnost skutečného násobku, ale jen v roce 1999, v roce 1995 nebyla zjištěna. V roce 1992 nebyla otázka na rovnost šancí položena. Lze tedy konstatovat, že tak, jak klesá míra souhlasu s tím, že jsme společností rovných příležitostí, přibývá zároveň názoru, že skutečný násobek platu ředitele vůči platu dělníka je nespravedlivě velký.

Blanka Řeháková
Sociologický ústav AV ČR

Poznámky:

skutečný násobek je nespravedlivě malý = skutečný násobek / zasloužený násobek je z intervalu 0-0,95;

skutečný násobek je přibližně spravedlivý = skutečný násobek / zasloužený násobek je z intervalu 0,95-1,05;

skutečný násobek je nespravedlivě velký = skutečný násobek / zasloužený násobek je z intervalu nad 1,05.

Zdroje dat na Webu

CESSDA

Council of European Social Science Data Archives
[Rada evropských sociálněvědních archivů]

<http://www.nsd.uib.no/cessda/index.html>

Cílem organizace je podpora získávání, archivace a distribuce počítačem zpracovatelných dat pro jejich využití ve výuce a výzkumu v oblasti sociálních věd v Evropě. CESSDA zejména vytváří prostředí pro mezinárodní výměnu sociálních dat a technologií jejich zpracování a distribuce a podporuje členské a nově vzniklé organizace zabývající se archivací a distribucí sociálních dat.

Webové stránky CESSDA nabízejí **Integrovaný katalog dat**, který umožňuje najednou prohledávat knihovny datových souborů 11 sociálněvědních datových archivů. K dispozici jsou fondy důležitých evropských datových archivů (francouzský BDSF, norský NSD, britský UK Data Archive, německý GESIS ZA, maďarský TARKI a další), největší

světové knihovny datových souborů ICPSR v USA, australského SSDA a izraelského archivu SSDA. Stránky dále nabízejí přehledné mapy obsahující odkazy na důležité archivy v Evropě, Americe a jinde ve světě.

Sociální stratifikace ve vých. Evropě po roce 1989

<http://archiv.soc.cas.cz/SSEE/>

Výzkum byl proveden v roce 1993 v Bulharsku, ČR, Maďarsku, Rusku a na Slovensku a v roce 1994 v Polsku. Sebrané vzorky populace se pohybují kolem 5 tisíc respondentů. Pro účely urbání geografie byl nadreprezentován výběr v Praze a ve Varšavě. Koordinátory mezinárodního výzkumného týmu byli I. Szelenyi a D. J. Treiman z *University of California at Los Angeles*.

Webové stránky projektu jsou umístěné na serveru Sociologického datového archivu a obsahují vedle základních informací o projektu též datové soubory „obecné populace“ a jejich dokumentaci volně ke stažení. Datové soubory z výzkumu elit, který byl součástí projektu, zpřístupněny nejsou.

Anotace

Petr Matějů, Klára Vlachová (eds.): Nerovnosti, spravedlnost, politika. Praha, Slon 1999.

V letošním roce vyjde v Sociologickém nakladatelství (SLON) publikace, která se zabývá sociální transformací v České republice v devadesátých letech. Jde o původní teoreticky zakotvenou a empiricky dokumentovanou práci o některých procesech, které v české společnosti probíhaly po roce 1989 a utvářely ji. Cílem monografie není vyvrátit či potvrdit některou z velkých teorií transformace, ale přesto za jednotlivými kapitolami stojí dominantní hypotéza - hypotéza o transformaci jako procesu obnovy a zpevňování vazeb či souvislostí, které komunistický systém rozleptal.

První část této monografie se ve třech kapitolách zabývá **tématem obnovy konzistence objektivních a subjektivních stránek sociálního statusu, sociálním rozvrstvením a zpevňováním vazeb, které tvoří systém sociální stratifikace.** Centrálními tématy zde jsou obnova vnitřní konzistence sociálně-ekonomického statusu, posilování vazeb mezi subjektivním a objektivním sociálním statutem, souvislostí mezi objektivní a subjektivní mobilitou a krystalizace střední třídy.

Druhá část publikace je věnována změnám ve vnímání **nerovností a v představách o sociální spravedlnosti.** Spadají do ní kapitoly o změnách v toleranci k příjmovým nerovnostem, o vývoji představ o spravedlivém příjmu, změnách v představách o distributivní spravedlnosti a konečně proměnách ve vnímání chudoby, bohatství a životního úspěchu.

Třetí část pak otevírá téma **proměn politických postojů a volebního chování.** Čtyři kapitoly této části pojednávají o proměnách české politické scény jak v prostoru stran, tak zejména v prostoru voličů, o krystalizaci politických postojů a volebního chování, zpevňování a roli hodnot ve volebním rozhodování, o proměnách volebního chování sociálních tříd.

Součástí monografie jsou i informace o analyzovaných

datových souborech, příloha věnovaná mezinárodně užívaným standardním klasifikacím sociální třídy a statusu (třídní klasifikace EGP, standardní mezinárodní škála prestiže povolání SIOPS a mezinárodní index socioekonomického statusu ISEI) a také metodologická příloha věnovaná složitějším metodám analýzy, které jsou autory užívány, jako je logitová analýza, logistická regrese a strukturální modelování.

Knih je totiž pokusem odpovědět na řadu otázek, které se týkají vývoje sociální struktury po roce 1989, vnímání nerovností a jejich spravedlnosti, formování politicky důležitých postojů a volebního chování, a to na základě testování hypotéz metodologickými nástroji, které má soudobá kvantitativní sociologie k dispozici. Proto byla v analýzách využita data z řady kvantitativních šetření, které byly provedeny v České republice: Mezinárodní program sociálního výzkumu (ISSP) z let 1992 - 1997 (Sociální nerovnosti, Životní prostředí, Rodina, Národní identita, Role vlády a Pracovní orientace), Sociální spravedlnost 1991 a 1995, Sociální stratifikace ve východní Evropě, Ekonomická očekávání a postoje, předvolební a volební výzkumy z roku 1992 a 1996 (Exit poll 1992, 1996, výzkum "24 hodin před volbami 1996", výzkum "24 hodin před senátními volbami 1996"), Mikrocenzová šetření a výzkum Trendy 04/98. Data z těchto výzkumů jsou archivována v SDA v SoÚ AV ČR.

Pokud byla k dispozici data i pro jiné země - a to jak ze Západu, tak i ze střední a východní Evropy - užívají autoři i komparativních analýz, které umožňují zjistit, v jakých ohledech se česká společnost již podobá spíše stabilizovanému společenství Západu, a v jakých má naopak bližší k zemím střední a východní Evropy, které procházejí obdobným procesem transformace.

Monografie není populární nebo popularizační příručkou, neposkytuje návody ani doporučení. Jedná se o práci určenou především odborné veřejnosti a studentům, která stylem připomíná knihu "Beliefs about Inequality" Kluegela a Smithe. Je psána odborným jazykem a autoři v řadě kapitol pracují se složitějšími metodami, než jsou metody deskriptivní. Je na čtenářích, aby posoudili, zda má v české sociologii své místo.

Klára Plečtilá

Datový archiv

Sociologický datový archiv byl založen v **Sociologickém ústavu Akademie věd České republiky** v rámci komplexního projektu **Sociální trendy**. Projekt finančně podpořila **Grantová agentura České republiky**. Archiv byl pro veřejnost plně zpřístupněn v září 1998 a nyní je trvalým zařízením Sociologického ústavu AV ČR, který zajišťuje jeho běžný provoz. Rozšíření služeb a další rozvoj archivu sponzoruje **Grantová agentura ČR** v rámci projektu **Dobudování archivu sociologických dat (1999 - 2000, grant č. 403/99/1128)**.

Základní cíle archivu jsou: ukládat datové soubory z výzkumů v sociální oblasti na jednom místě, systematicky je zpracovávat, dokumentovat a klasifikovat, zabezpečit je proti poškození a zpřístupnit je pro sekundární uživatele.

Archivovaná data

Archiv shromažďuje datové soubory ze sociologických výzkumů:

- ◆ soubory vzniklé v rámci výzkumných projektů Sociologického ústavu AV ČR,
- ◆ soubory vzniklé na základě státního financování v jiných institucích zabývajících se sociologickým výzkumem,
- ◆ soubory z dostupných výzkumů veřejného mínění a
- ◆ soubory získané na základě dohod o výměně dat pro pedagogické a výzkumné účely.

Archivace probíhá postupně. První fáze byla zaměřena zejména na komparativní projekty, na kterých Česká republika od roku 1990 participovala a výzkumy monitorující hlavní tendence ve vývoji sociální struktury.

Archivovaná dokumentace: dotazník a karty, kódovací klíče, číselníky, „codebook“, informace o autorech výzkumu a institucionálním pozadí výzkumu, informace o sběru dat a reprezentativitě, přehled provedených modifikací a transformací a přehled známých publikací vytvořených na základě dat. Úplnost dokumentace závisí na její dostupnosti.

Podmínky poskytování dat archivem

Všechny soubory jsou poskytovány **pouze pro účely nekomerčního výzkumu a výuky**. Archiv se při poskytování souborů řídí podmínkami, které byly dojednány s depozitorem - majiteli práv k datovým souborům. Možnosti přístupu k jednotlivým souborům se proto mohou vzájemně lišit. **Uživatelé datových souborů jsou povinni dodržovat autorská práva.**

Standardní podmínky pro poskytování souborů:

a) Dodržení stanoveného účelu použití dat: Data mohou být použita pouze pro účely nekomerčního výzkumu a výuky. Účel použití dat je předem specifikován v žádosti o poskytnutí souboru a nesmí být překročen.

b) Ochrana osobních údajů respondentů: Osobní údaje o respondentech výzkumu jsou přísně důvěrné. Uživatel souboru je nesmí zveřejnit a ani se je pokoušet na základě dat zjistit.

c) Povinnost citovat: Jakékoliv zveřejnění informací založených na datech poskytnutého souboru vyžaduje přesnou citaci zdroje.

d) Zákaz distribuce dat dalším uživatelům: Uživatel poskytnutého souboru nesmí sám, bez svolení archivu, data dále distribuovat a ani umožnit přístup k datům dalším

stranám, které nejsou specifikovány v žádosti.

e) Poskytnutí informace o publikacích: Uživatel je povinen informovat archiv o případných publikacích, které na základě dat vytvoří.

Archiv neodpovídá za reliabilitu dat a správnost vytvořených interpretací.

Cena:

Poskytování datových souborů je bezplatné. Zájemce hradí pouze dodatečné náklady spojené s poskytováním dat, jako například tisk dotazníků a dokumentace, pořízení kopie souborů na přenosová média apod.

Formát datových souborů a dokumentace:

Data jsou poskytována ve formátech kompatibilních se statistickým software SPSS pro Windows nebo v původním formátu. Textové soubory dokumentace dat jsou obvykle archivovány ve formátu MS Word pro Windows, z něhož je lze podle možnosti a přání zákazníka exportovat. Dokumentace k některým datům existuje pouze tištěná a je třeba pořídit její kopii.

Jazykové verze:

Cílem je archivovat dvě jazykové verze datových souborů a dokumentace - českou a anglickou. V současnosti je vzhledem k finančním možnostem archivu často k dispozici pouze jedna jazyková verze.

Distribuce dat a dokumentace:

Datové soubory a jejich dokumentace mohou být distribuovány v závislosti na jejich rozsahu, jejich formě a přání zákazníka buď e-mailem, prostřednictvím vytvořeného ftp přístupu ke zvolenému souboru na serveru archivu, nebo poštou na běžných elektronických médiích (disketa, CD, ZIP disketa). Archiv je možné navštívit osobně.

Informace pro depozitory

Sociologický datový archiv aktivně vyhledává a získává veřejně přístupná sociologická data vhodná pro uložení a sekundární analýzu. Akceptovány jsou též nabídky výzkumníků a majitelů počítačem zpracovatelných dat ze sociologických výzkumů, kteří chtějí umožnit širší přístup k jejich datovým souborům.

Data určená k archivaci musí mít nezbytnou dokumentaci. Archiv data zpracuje pro potřeby archivace, zabezpečí je proti poškození a na základě dojednaných podmínek je zpřístupní sekundárním uživatelům.

Archivovaná data zůstávají majetkem depozitora. Archiv a sekundární uživatelé poskytnutého datového souboru a dokumentace jsou povinni dodržovat autorská práva.

Podmínky poskytování datových souborů sekundárním uživatelům lze v případě potřeby dojednat individuálně. Na základě vzájemné dohody mezi archivem a depozitorem jsou data zařazena do jedné ze tří skupin:

- ◆ Data, která je možné poskytnout za splnění standardních podmínek (viz výše) všem zájemcům.
- ◆ Data, která jsou poskytována za splnění standardních a dalších specifických, depozitorem stanovených podmínek.
- ◆ Data, která jsou poskytována pouze s písemným souhlasem depozitora.

Pokud máte zájem o archivaci Vašich dat, kontaktujte Sociologický datový archiv.

SDA - Sociologický datový archiv při Sociologickém ústavu AV ČR
je knihovnou datových souborů ze sociologických výzkumů, které jsou veřejně přístupné pro účely sekundární analýzy dat v oblasti nekomerčního výzkumu a výuky.

Sociologický datový archiv na Internetu

<http://archiv.soc.cas.cz/>

Od září 1998 je na internetových stránkách archivu přístupný speciální informační a vyhledávací systém s možností objednání dat.

Internetové stránky archivu poskytují:

- přehled o archivovaných datových souborech s možností vyhledávání,
- základní informace o souborech a jejich proměnných,
- u některých výzkumů možnost získat dotazníky a karty, „codebook“ apod. v elektronické podobě přímo z Internetu,
- možnost objednání datových souborů prostřednictvím elektronicky odeslatelného formuláře,
- možnost získat některá data přímo z Internetu.

Datové soubory pro výuku

Za účelem posílení potenciálu využití skutečných dat ve vzdělávacím procesu nabízí archiv pro učitele a studenty možnost rychlého získání vybraných datových souborů. Tyto soubory jsou dostupné přímo na internetových stránkách archivu, odkud je lze nahrát na osobní počítač zájemce.

Archivovaná data - příklady:

Data ISSP: Mezinárodní výzkumný program ISSP (viz str. 2 a 3) nyní zahrnuje 33 zemí. Každý rok je organizováno šetření na stanovené téma. Výzkumy kombinují časovou a mezinárodní rovinu komparace.

Data SOCO 1995: Výzkum v ČR, Maďarsku, Polsku a na Slovensku je součástí dlouhodobého projektu Sociální ceny ekonomické transformace, který je organizován Ústavem humanitních studií ve Vídni (IWM). Projekt SOCO sleduje ekonomické změny a jejich sociální náklady s cílem připravit doporučení pro politické reformy v zemích střední a východní Evropy.

Data EOP: Ekonomická očekávání a postoje je dlouhodobý, pravidelný výzkum pořádaný Sociologickým ústavem AV ČR. Do roku 1994 byl výzkum organizován v

České i Slovenské republice.

Data SSVE: Rozsáhlý výzkum Sociální stratifikace ve východní Evropě po roce 1989 byl proveden v roce 1993 v Bulharsku, České republice, Maďarsku, Rusku a na Slovensku a v roce 1994 v Polsku.

Připravuje se

Na internetových stránkách archivu bude umístěna nabídka hotových studií založených na datech ze sociologických výzkumů a nabídka analytických služeb Sociologického ústavu AV ČR.

Jak získat data z archivu

1. Zájemce identifikuje vhodný datový soubor na základě údajů publikovaných v informačních materiálech archivu nebo na Internetu.

2. Vyplní formulář objednání dat, ve kterém uvede základní osobní údaje, informace o účelu, pro jaký data použije, a o formátu a způsobu předání a svým podpisem dohody o poskytnutí datového souboru se zaváže dodržovat stanovené podmínky pro užívání souboru. Oba formuláře je možné získat na internetových stránkách archivu.

3. Oba dokumenty odešle do archivu. Objednací formulář lze vyplnit a odeslat přímo prostřednictvím Internetu, souhlas s podmínkami užívání poskytnutých dat vyžaduje podpis, a je tedy nutné příslušný formulář do archivu doručit faxem nebo poštou.

4. Archiv odpoví na objednávku. Pokud bude třeba, budou vyžádány další informace, případně uhrazení nákladů na poskytnutí souboru. Soubor je distribuován zvoleným způsobem.

5. Uživatel poskytnutého souboru dodatečně sdělí archivu publikace, ve kterých data použil.

Archiv je možné kontaktovat osobně, poštou, elektronickou poštou nebo prostřednictvím internetových stránek.

Kontakt na archiv:

Internet: <http://archiv.soc.cas.cz/>

Adresa:

Sociologický ústav AV ČR
Sociologický datový archiv
Jilská 1
110 00 Praha 1

Telefon: (02) 242 209 79 - 82, linka 231

Fax / Telefon: (02) 2222 1658

E-mail: archiv@soc.cas.cz

SDA Info - Informační bulletin Sociologického datového archivu vydává Sociologický ústav Akademie věd České republiky. Bulletin vychází čtvrtletně a je distribuován zdarma. Dvoučíslo 1-2 prvního ročníku vyšlo v červnu 1999 v nákladu 400 ks. Vydání bulletinu připravil tým archivu: Jindřich Krejčí (vedoucí), Lumír Gatnar, Lucie Chytráčková, Martin Kreidl a Klára Plecítá. Veškerou korespondenci prosím zasílejte na adresu: Sociologický ústav AV ČR, Sociologický datový archiv, Jilská 1, 110 00 Praha 1, nebo na e-mail: archiv@soc.cas.cz. Sociologický datový archiv je pracovištěm Sociologického ústavu Akademie věd České republiky. Projekt Dobudování archivu sociologických dat sponzoruje Grantová agentura České republiky (grant č. 403/99/1128).